

XORAZMSHOHLAR DAVLATIDA IJTIMOIIY-IQTISODIY HAYOT.

Ilmiy rahbar: U.X.Adambayev “Urganch Ranch Texnologiya” universiteti katta o'qituvchisi

Baxtiyorova Yorqinoy “Urganch Ranch Texnologiya” universiteti talabasi

Telefon: +99899 683 05 11

E-mail: baxtiyorovayorqinoy2000@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender tenglikning ijtimoiy-falsafiy, huquqiy va antropologik jihatlarini tahlil qilinib, ijtimoiy munosabatlar, huquqiy-mehnat munosabatlari va jinsiy-fiziologik jihatlarida gender tenglikning qo'llanishiga doir mulohazalar keltirilgan. Ayollarning huquqlarini himoyalash, ayniqsa gender tenglikka amal qilish jammiyat taraqqiyotining muhim asosi ekani o'rganilgan.

Kalit soʻzlar. inson, jamiyat, ayollar, erkaklar, jins, gender, gender tenglik, gender yondashuv, qonun, farqlar, kognitiv, Ideal, stereotiplar, intellekt, kibernetika, injeneriya,

**СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ В ГОСУДАРСТВАХ
ХОРАЗМШАХА.**

Научный руководитель: Адамбаев У.Х. – старший преподаватель Университета «Урганч Ранч Технологии»

Бахтиёрова Ёркиной студентка университета «Урганч Ранч Технологии»

Телефон: +99899 683 05 11

Электронная почта: baxtiyorovayorqinoy2000@gmail.com

Аннотация: Абстрактный. В древние времена жители Хорезма занимались такими профессиями, как скотоводство, рыболовство, зерноводство, хлопководство, садоводство. Для проведения сельскохозяйственных работ в Хорезме использовались средства искусственного орошения. Развитие экономики, культуры и науки Хорезма определяется его географическим положением, то есть тем, что некоторые города Хорезма связаны торговыми путями, в том числе «Великим шелковым путем». политическая единица, повышался политический статус государства, в нем развивались ремесла и торговля, поднимались города.

Ключевые слова: Гургандж, Хазарасп, Кат, Хушмусан, Дарган, Савагон, Мангишлок. Такие города, как Нузкат, Ануштегинс. У хорезмшахов Оциза, Такаша, Султана Алауддина Мухаммада период «Возрождения», то есть период «Хорезмского Возрождения». Чингисхан, Джурджани, Махмуд Ялавоч. Запрещенный. Шулен, Государственные земли. Дарственные земли. Суюргол, Пайза, Ёмлар.

SOCIO-ECONOMIC LIFE IN THE STATES OF THE KHORAZMSHAH.

Scientific supervisor: U.Kh.Adambayev is a senior lecturer at the University "Urganch Ranch Technology".

Bakhtiyorova Yorqinoy is a student of "Urganch Ranch Technology" University

Phone: +99899 683 05 11

E-mail: bakhtiyorovayorqinoy2000@gmail.com

Abstract: In ancient times, the people of Khorezm were engaged in such professions as cattle breeding, fishing, grain growing, cotton growing, and horticulture. Artificial irrigation facilities were used in Khorezm for this agricultural work. The development of the economy, culture and science of Khorezm is determined by its geographical location, that is, the fact that some cities of Khorezm are connected to trade routes, including the "Great Silk Road". due to the emergence of a large centralized political unit, the political status of the state increased, crafts and trade developed in it, and cities rose.

Keywords: Gurganj, Khazarasp, Kat, Khushmusan, Dargan, Savagon, Mangishloq. Cities like Nuzkat, Anushtegins. Among the Khorezm Shahs, Otsiz, Takash, Sultan Alauddin Muhammad, the "Renaissance" period, that is, the "Khorazm Renaissance" period. Genghis Khan, Jurjani, Mahmud Yalavoch. Forbidden. Shulen, State lands. Endowment lands. Suyurgol, Payza, Yomlar.

Xorazm davlati qadimdan sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik, chorvachilik, xunarmandchilik rivojlangan xududlardan biri bo'lgan. Qadimgi davrlarda bu xududning rivojlanishining asosiy omillardan biri buyuk ipak yo'lining bu xududdan o'tganligi edi. Xorazmshohlar davlati davrida – yirik siyosiy birlashmaning vujudga kelishi bilan davlatning siyosiy mavqei oshdi. Bu esa o'z navbatida hunarmandchilikning, savdoning rivojlanishiga, shaharlarning yuksalishiga zamin yaratdi. Ulkan mintaqada

siyosiy yaxlitlik va barqarorlikka erishilishi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishida ham ijobiy o'zgarishlar yuz berdi. Arxeologik izlanishlar, yozma manbalar guvohligiga ko'ra sun'iy sug'orishga katta e'tibor berilib, vohalar imkonidan iloji boricha keng foydalanishga harakat qilingan. Natijada dehqonchilikni rivojlanishida uzilish bo'lmagan. Turli hil qishloq ho'jalik mahsulotlari yetishtirilgan. Ulardan yuqori hosil olingan. Shaharlarda hayot qaynab, savdo-sotiq, hunarmandchilik rivojlangan. Mamlakatda ishlab chiqarilgan turli xildagi gazlamalar, zargarlik buyumlari, kiyimkechaklar, gilam, poyondozi, teri, jun, yog'-moy, sovun, qurol-aslaha, egar-jabdug'lar, ho'l meva, quruq meva, ipakliklar, javohirlar va boshqa ko'plab mahsulotlar ham ichki bozorda, ham tashqi bozorda xaridorgir edi. Albatta, bunda tegishli davlat idoralarining hissasi ham katta bo'lgan. Chunonchi, doim bo'lganidek muxtasiblar bozorlardagi narx-navo, mahsulotlarning sifati, toshu tarozuning ahvolidan xabardor bo'lishni to'xtatmaganlar. Karvon yo'llarida to'xtash joylari, suv omborlari, havzalari qurilgan yo borlari ta'mirlangan, katta karvonlarni qo'riqlab borishga hatto sultonning shaxsiy pahlavonlari ham jalb etilgan¹

Xorazmshohlar davlati markazi–Gurganj yirik savdo va madaniy markazga aylangan. Shuningdek, Xazarasp, Kat, Xushmusan, Darg'on, Savag'on, Mang'ishloq, Nuzkat kabi shaxarlari obod shaxarlar qatoriga kirgan. Xorazmshohlar davlatida raiyat, ya'ni oddiy aholining ijtimoiy turmush tarzi yashi bo'lishi uchun hukmdorlar alohida ahamiyat berganlar. Xorazmshoh Takash o'z farmonlaridan birida raiyatga nisbatan adolatli bo'lishga, dehqonlarning manfaatini himoyaga qilishga, soliqlarni olish jarayonida qonunlarga to'liq rioya etishga amr qilgan. Jaloliddin Xorazmshoh ham urush natijasida qiyin ahvolga tushib qolgan aholini soliqlardan ozod etgan².

Xorazmshohlar davrida dehqonlarning turmush tarzi ancha yuqori bo'lgan. Xukmdorlar va iqto egalari ham dehqonchilikdan yuqori hosil olish uchun dehqonchilikka ko'p mablag' sarflab, qishloqning iqtisodiyoti qo'tarishga harakat qilganlar. Takashning munshiysi –shaxsiy kotibi Muxammad Bag'dodiy At-tasviri ila-t-tarassul (Muxim nomalar bitish yo'l-yo'riqlari) asarida o'sha davrdagi axvolni yozibqoldirgan.

Bu davrdagi voqea-hodisalarni o'z ko'zi bilan ko'rgan va to'g'ri xolis xulosalar chiqarishi mumkin bo'lgan inson Shahobiddin An-Nasaviy Sulton Muhammadning hukmronligini yuksak baholab shunday deydi: «Uning amalga oshirgan ishlari nihoyatda ulug' edi, otasi unga Xuroson va Xorazm hukmdorligini meros qoldirdi, u bunga Iroq va

Mozandaronni ham birlashtirdi. Shu bilan birga, qo'l ostiga Kirmon, Kesh, Seyiston, G'ur, O'azni, Bomiyon mamlakatlarini, _____

1.Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т.: Шарқ, 1998

Hindistonning vodiylariga qadar maskanlarni qo'shib oldi. Bu ishlarning hammasini qilichlar qindan chiqarilmasdan, hatto qinlar yelkalarga osilmasdan amalga oshirildi, bu mamlakatlarni ortiqcha kuchsiz, kurahsiz, zo'ravonlik va vayronagarchiliksiz, faqat tahdid va qo'rqtirish bilan bosib oldi. U o'z qo'l ostiga to'rt yuzga yaqin shaharlarni birlashtirdi. Boshqa birov bo'lganda bu darajada muvaffaqiyatga erishishi qiyin kechardi, u esa bir og'iz so'z bilan qo'l ostiga shuncha miqdordagimulknito'pladi»¹.

Anushteginlar davrida madrasalar barpo etish, kutubxonalar ochish, ularni kitoblar bilan to'ldirish, iste'dod egalarining boshini silash, asrab-avaylash odati saqlanibgina qolmay, yanada rivoj topdi. Ziyo maskani bo'lmish kutubxonalar faoliyatiga katta e'tibor berilgan. Masalan, Buxoro viloyatidagi shaharlardan birida fuqarolar, ya'ni umumiy kutubxona mavjud bo'lib, unda saqlanadigan qo'lyozma asarlar g'oyatda noyob hisoblangan. Xuddi shunday kutubxonalar o'lkaning boshqa yerlarida ham, masalan, Xorazmda bo'lgani ma'lum. Madrasalarga kelsak, manbalarda yozilishicha, bunday bilim maskanlari saltanat markazi Xorazmdan tashqari Nishopur, Isfahon va boshqa shaharlarda ham qad ko'targan. Ularda o'qish jarayoniga juda katta mas'uliyat bilan qaralganini shundan ham bilib olsa bo'ladi, Madrasa rahbari va mudarrislar oliy hukmdor yo uning joylardagi noibining maxsus buyrug'i bilan tayinlanganlar. Chunki har qanday jamiyat, u qanchalik turli imkoniyatlarga ega bo'lmasin, agar shu imkoniyatlarni yuzaga chiqarishga qodir mutaxassislar bo'lmas ekan, ular og'izda qolaveradi. Mutaxassislar esa tarbiyalanadi, parvarish etiladi. Xorazmshohlardan Otsiz, Takashlarning shu ma'nodagi buyruqlarini tahlil qilarkanmiz, ular mazkur haqiqatni juda to'g'ri anglaganliklari namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham ular ta'lim va tarbiya, fan sohalariga mutasaddilarning ilmi, iymonli, hurmatli, halol bo'lishlariga katta e'tibor bilan qaraganlar. Mazkur siyosat o'z mevasini ham bergan¹. Albatga, biz va hamkasblarimiz mazkur ro'yxatni yanada davom ettirib, ularning har biri haqida ko'plab qog'oz qoralashimiz mumkin. Ammo bu alohida tadqiqot uchun mavzu bo'lgani sababli quyida ularning ba'zi birlarining e'tiborga molik jihatlariga diqqatni jalb etmoqchimiz. Qutbiddin Muhammad va Otsiz zamonlarida mashhur tibbiyot olimi Sayyid Ismoil Jurjoniy faoliyat ko'rsatib, bir qator qimmatli asarlar yaratgan. Ular orasida

Qutbiddin Muhammadga bag'ishlangan Zahirayi Xorazmshohiy asari alohida o'rin egallaydi. Bu asarning qimmatini shu qadar bo'lganki, Jolinus (Galen), Muhammad Zakariyo, Ibn Sino, Abu Sahl Masihiy asarlari bilan bir qatorda tibbiyot sohasidagi eng muhim asar va manbalardan biri sifatida qabul qilingan. O'n ikki jilddan iborat bu asar tibbiyotning barcha yo'nalishlari, tashrih, oddiy va murakkab dorilar haqidagi tadqiqotlarni o'z ichiga olgan. Mirzo Ulug'bek bu holatni shunday ifodalaydi: «Mo'tabar tarixlarda bitilmish va zikr etilmishkim, Sulton Muhammad Xorazmshoh zamonida Eron va Turon davlati bag'oyat osoyishtalikda va solim edi. Chunonchi, agar ko'zi ojiz kampir qizil oltin to'la tashtni boshiga qo'yib Mashriqdan Mag'ribga jo'neydigan bo'lsa, biror jonzot unga daxl qilmagan. Shoh shu darajada kuchaydiki, mamlakatda birorta ham o'g'riqolmadi»¹.

Mo'g'ullar bosqini arafasida Xorazmda bo'lgan arab sayyohi va geografi Ibn Yoqut ham Xorazmning yuksak darajada taraqqiy etgan o'lka ekanligini qayd qilib o'tgan edi. G'arb, xususan, rus tarixchilari Sulton Alouddin Muhammad hukmronligi davrini o'ziga xos «Renessans» davri, ya'ni «Xorazm Uyg'onish» davri deb ataganliklarini hisobga olsak, uning naqadar buyuk hukmdor bo'lganliginiko'ramiz. Sulton Alouddin Muhammadning yuksak madaniyatli va ma'rifatli shaxs bo'lganligi shubhasizdir. U yoshligidanoq saljuqiylar davlati poytaxti Marvda, shuningdek, o'sha davrda SHarqning eng go'zal va katta shahari hisoblangan xorazmshohlar poytaxti Gurganjda zamonasining buyuk allomalaridan yetarli bilim olgan.

Mo'g'ullar hujumi jarayonidagi voqealar bu ulkan saltanatning siyosiy asoslari ancha bo'sh _____

2. Каримов И.А. Жалолоиддин Мангуберди – халқимизнинг миллий қаҳрамони (тўплам). Жалолоиддин Мангуберди таваллудининг 800 йиллик юбилейда сўзлаган нутқ. Асарлар VIII жилд. –Т.: Шарқ, 1999

ekanligini ko'rsatdi. Mamlakatdagi turli siyosiy kuchlar o'rtasidagi hokimiyat uchun kurash, xalq millat uchun og'ir kunlarda dushmanga qarshi yakdil bo'lib birlasha olmaslik, aksincha, o'zaro nizo, fisqu-fasodlarning yanada kuchayishi, oxir-oqibat saltanatni halokatga olib keldi. Zamondoshlarini va keyingi avlod vakillarini hayron qoldirib, juda qisqa muddatda (uch yil davomida) mag'lub bo'lgan bu ulkan saltanatning va uning hukmdori Xorazmshoh Sulton Muhammadning achchiq taqdiri hozirgi avlod uchun achchiq saboq bo'lmog'i lozim. Zero, tarix saboq olish uchun manbadir².

Mo'g'ullarning Markaziy Osiyoga hujumi ko'plab shahar va qishloqlar talontaroj etilib vayron qilindi. Mo'g'ullarning kuchli zarbasiga uchragan ba'zi shaharlar, masalan, O'tror, Sig'noq, Borchilig'kent va boshqalar umuman uzoq vaqtgacha dasht-biyobonlarga aylanib qoldi. Shu davrda yashagan arab tarixchisi Ibn al-Asir (1160-1244) mo'g'ul bosqini xususida shunday deb yozgan edi: Ular (ya'ni mo'g'ullar) hech kimga shavqat qilmadilar, aksincha xotinlar, bolalar, erkaklarni o'ldirdilar, homilador ayollarning qorinlarini yorib, tug'ilmagan go'daklarni nobud qildilar. Bu musibat to'liqlari turli tomonlarga tarqaldi va uning fojeasi umumiy bo'lib qoldi hamda u shamol bulutlarni turli tomonga haydagani kabi butun viloyatlarga yoyildi. Xitoy chegaralaridan bir xalq chiqib Turkistondagi Qashg'ar va Bolasog'un kabi viloyatlarni, Movarounnahrda Samarqand, Buxoro va boshqa shaharlarini vayron etib, qirg'in qilib, talon-taroj qilib egalladi. Tatarlar hech qaysi shaharlarni omon qoldirmadilar ketayotib hamma yerni vayron etdilar. Ular nimaniki yonidan o'tgan bo'lsalar o'zlariga yoqmagani barcha narsalarga o't qo'ydilar¹.

Mo'g'ullar istilosidan so'ng Movarounnahr, Xorazm, Xurosonning gullab-yashnagan dehqonchilik vohalari tamomila halokatga uchradi. Sharqda dong'i ketgan qadimiy va obod shaharlar, jumladan Samarqand, Buxoro, Urganch, Xo'jand, Marv, Termiz, Balx, Nishopur va boshqa shaharlar xarobazorga aylantirildi. Marvdagi mashhur suv bilan shaharni ta'minlovchi-Sultonband, Balxob daryosidagi Bandi amir, Samarqand shahrini suv bilan ta'minlaydigan yagona to'g'onlarning hammasi Chingizxon buyrug'iga ko'ra buzib tashlandi. Jumladan Balx va uning atroflari 6 oy mobaynida suv ofatini boshdan kechiradi. Samarqandning asosiy aholisi, buxoroliklarning ko'pchiligi, Urganch va Marv kabi ulkan shaharlar aholining barchasi ona shaharlarini yo tark etdilar yoki qirib tashlandilar. Istilochilar ilk bora yuqori madaniyatli aholining ilm-fan, me'morchilik sohalaridagi yutuqlarini, yuksak darajadagi hunarmandchilik, tijorat, sug'orma dehqonchilikni shu o'lkaga kelib ko'rdilar. Bosqindan so'ng sharqqa dong'i ketgan zargarlik, qurol-aslaha yasash, nafis matolar to'qish, naqshinkor nimchalar ishlab chiqarish barham topdi. Vohalarda suvsizlikdan yerlar qaqrab dehqonchilikka qiron keldi. Bir necha asrlik tarixga ega bo'lgan mashhur ipak savdo yo'llari izdan chiqdi. Ilm-fan, madaniyat namoyondalari xor-zor etildi. Tirik qolgan aholi vayronalarga, zulm va zo'ravonlikka duch kelgan¹.

Mahmud Yalavochni Movarounnahr noibi etib tayinlangan. Uning qarorgohi esa Xo'jand shahrida bo'lgan. Shubhasiz, Mahmud Yalavoch yirik va boy savdogar bo'lib,

manbalarning xabariga ko'ra uning boyligi shunchalik ko'p bo'lganki, hatto u butun Movarounnahrda olinadigan soliqni oldindan to'lashi ham mumkin edi. Uning ixtiyorida mo'g'ullarning tayanchi bo'lgan soliq yig'uvchi mo'g'ul bosqoqlari, mahalliy hokimlar, dorug'alar-harbiy ma'murlar hamda bir muncha mo'g'ul harbiy otryadlari bor edi. Mahmud Yalavochga soliqlar tushumini muntazam nazorat etish o'lkada mo'g'ullarga qarshi g'alayon bo'lishini oldini olish ma'suliyati yuklatilgan edi. Ko'pchilik aslzoda zadagonlar, savdogarlar, qisman ulamolar ham o'z jonlari va qolgan mol-mulklarini saqlab qolish borasida xiyonatkorona tarzda bosqinchilar xizmatiga o'ta boshladilar². O'z navbatida o'lkada o'zlarining tayanch vositasi bo'lishlariga harakat qilgan mo'g'ullar ham bu toifadagi kishilarni _____

3.Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Шарқ, 2008

qo'llab-quvvatlay boshladilar. Mo'g'ul xonlari va mahalliy zodagon, yer egalarining zulmi natijasida mehnatkash xalq endilikda ikki tomonlama ezila boshlandi. O'lponu soliqlarning miqdori tobora oshib bordi, undan tashqari esa aholidan yig'ib olinadigan turli to'lovu yig'imlar, jarimalarning soni haddan tashqari oshib keta boshladi. Yangi yer solig'ining nomi-kalon deyilib, u hosilning o'ndan bir miqdorida olingan. 1235yilgi qurultoydan so'ng esa chorva mol boshidan olinadigan yalpi soliq-qopchur ta'sis etilgan. Unga ko'ra 100 tadan bir miqdorda chorva soliqqa to'lanar edi. (Bu soliq asosan mo'g'ullar turmush tarzi xususiyatini hisobga olgan holda joriy etilgan edi). Yasoqqa ko'ra, davlat xazinasi uchun shulen deb nom olgan oziq-ovqat solig'i joriy qilingan.

Ayniqsa, hunarmandlarning ahvoli og'ir bo'lgan ularning o'z yurtlarida tirik qolganlari mahalliy xonlarning mulki sifatida ishlatilinar edi. Masalan, 1262-yil Buxoroda bo'lgan Xubilay qoonning vakili bu yerda 5000 ta hunarmand Botuxonga, 3000 tasi malika Siyurko'kteniga (Xubilay va Munqalarning onasi) tegishli bo'lganligini qayd etadi. 1246-yil Mo'g'ulistonda bo'lgan sayyoh Plano Karpini eng yaxshi hunarmandlar xoqon xizmatida ekanligini va ularga qullarcha munosabatda bo'lishlarini qayd etib o'tadi. Bu guruh shaharlik hunarmandlarga esa kundalik ovqat berilib, ularga darhaqiqat qullarcha munosabatda bo'lingan bo'lsa, ikkinchi guruh shaharlik hunarmandlarga esa katta soliqlar solingan. Mo'g'ullarga qarashli bo'lgan harbiy qurol-aslaha va anjomlar ishlab chiqaradigan ustaxonalar-korxonalar nomini olgan bo'lib, u yerdagi hunarmandlar esa qul darajasidagi kishilar hisoblanar edi. Hunarmandlar to'laydigan maxsus soliqning nomi -tamg'a deb

atalgan¹. Mo'g'ullar, shuningdek, batamom huquqsiz qullar mehnatidan ham foydalanishar edi. Mo'g'ullar hukmronligi davrida yer egaligi holati ham o'zgarib, yangi in'om etilgan yerlar mo'g'ulcha suyurg'ol nomini olgan².

Suyurg'ol hajmi jihatidan (unig tarkibiga juda katta yer maydonlari, suv havzalari, dasht-yaylovlar ham kirib ketar edi) iqtadan farq qilari edi. Bu davrda davlat, mulk (xususiy yerlar), vaqf (diniy idoralar ixtiyoridagi yerlar) yerlarda ko'p holda ijaraga chorakor dehqonlar mehnat qilishgan. Bir qism ijarador-o'rtahol dehqonlar esa muzoriylar deb yuritilgan. Buyuk hoqon hisoblangan O'gedey (1229-1241 yy.) davridayoq mo'g'ullar o'zlariga xizmat ko'rsatayotgan ayrim kishilar, katta yer egalari, savdogarlarga turli yorliq va payzalar bera boshladilar. Payza qimmatbaho metall (oltin, kumush) yoki jez, yog'och taxtalardan ishlangan bo'lib, unga no'yonning muhri qo'yilar edi. Bunday payzaga ega bo'lgan kishilar, shu jumladan, elchilar, soliq yig'uvchilar va boshqa shaxslar aholidan turli yig'im, to'lovlarni talab qilib olish huquqiga ega edilar. Ko'plab beriladigan payza egalari aholidan tekinga ot-ulov, yem-xashak, yotar-joy, oziq-ovqat talab qilishga haqli ham edi. Savdo yo'llarida joylashgan bekatlar —yoml (jom) deyilib, ularning xizmati va harajati mahalliy aholi bo'ynida edi. Bu bekatlar bo'ylab davlat ishlari bo'yicha ko'plab elchi, chopar, vakil va boshqalar o'tib, ularga xalq tekinga xizmat qilib, ularni ta'minlab turishi ham lozim edi. 1235-yildan boshlab hoqon farmoniga ko'ra, har bir yomning aloqa xizmati va harakati 2 ta tuman aholisiga yuklatildi. —Yomlar bo'yidagi aholida toqat va majol ham qolmagan edi,-deb yozgan edi Rashiddin. Mahalliy aholihunarmand, dehqon,chorvador, kim bo'lishidan qat'iy nazar umum hashar ishlarida qatnashishi va tekinga ishlab berishi shart edi. Mo'g'ullarning ichki xo'jalik hayotni savdo-sotiq sohasini bir oz jonlantirish borasidagi chiqargan past qiymatli tangalari aholi ichida o'z o'rnini topmadi. Aksincha, zo'rlik po'pisaga qaramay, 1232-yildan boshlab Samarqandda pul muomalasi tugatildi, savdo-sotiq ayriboshlov darajasiga tushib qoldi. Farg'ona, Shosh, Termiz va boshqa viloyatlarda mo'g'ul istilosidan so'ng pul zarb etish o'z-o'zidan tugagan edi. Natijada tez orada Movarounnahrda pul muomalasi butkul izdan chiqdi. Mislsiz jabr-zulm, aholining xo'rlik va qashshoqlik domiga tashlanishi, soliqlarning haddan ziyod o'sishi, mehnatkash aholining tinka madorini quritib yubordi. Aholi ichida mo'g'ullarning zo'ravonligi va istibdodiga qarshi norozilik _____

4.Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. – Т.: Шарқ, 1996

harakati tobora kuchayib, bu norozilik ayniqsa, 1238-yilgi Mahmud Tarobiy qo'zg'olonida o'z aksini namoyon qildi. Bu ozodlik qo'zg'oloni 1238-yil Buxorodan uch farsah (taxminan 18-21 km) uzoqlikdagi Tarob qishlog'ida boshlandi. Bu qo'zg'olonda mo'g'ullar va mahalliy zodagonlar zulmidan ahvoli og'irlashgan hunarmand, dehqon va kambag'al aholi, ayniqsa, faol qatnashadi¹.

Qo'zg'olonga esa asli Tarob qishlog'idan bo'lgan g'alvir yasovchi hunarmand usta Mahmud Tarobiy boshchilik qiladi. Mahmud Tarobiy avval o'z qishlog'ida istilochilar zulmi, bedodligiga qarshi otashin chaqiriqlar bilan chiqadi. O'z atrofiga yig'ilgan qo'zg'olonchilarga murojaat etib: Ey, haq toliblari, qachongacha kutamiz va intizorlik tortamiz. Ro'yi zaminni tangridan qo'rqmaydiganlardan pok qilmoq lozim. Kimning qanday qurolga qurbi yetsa, qilichmi, o'q-yoyi, kaltakmi, qo'lga olsin². Qo'ldan kelgancha tangridan qo'rqmaydiganlardan birontasini ham tirik qo'ymaslik lozim, -degan so'zlar ozodlik kurashiga xalqni da'vat etadi. SHu paytda SHerozdan kelgan harbiy anjomlar ortilgan karvon qo'zg'olonchilarning qurollanishiga yordam beradi. Qo'zg'olon kuch-qudrati oshib borayotganligini, xalq qo'zg'olonchilar tarafiga o'tib borayotganligini ko'rgan mo'g'ul no'yonlari Movarounnahr hokimi Mahmud Yalavochdan yordam so'rashga majbur bo'ladilar. Mahmud Tarobiy o'zining ko'plab tarafdorlari bilan Buxoro tomon yo'l oladi. Buxorolik aqoid (diniy ilm) olimi, mashhur shayx SHamsiddin Mahbubiy ham qo'lga qurol olib, o'z safdoshlari bilan qo'zg'olonchilar safiga qo'shiladi. Tarixchi Juvayniy Mahmud Tarobiy haqida shunday deb yozgan edi: U akobir, boy-badavlat kishilarni haqorat qildi, sharmandasini chiqardi, o'ldirtirdi, ularning bir qismi esa undan qochib qutildi. U oddiy xalqqa va darbadarlarga, aksincha, iltifot va marhamat ko'rsatdi. Darhaqiqat Mahmud Tarobiy Buxoro ahliga muruvvat namunalarini ko'rsatdi. Buxorodan qochgan mo'g'ul harbiylari va buxorolik zodagonlar Karmanaga kelib panohtopgan edilar¹.

Tarobiy ustiga harbiy yurishni boshlaydilar. Bundan xabardor bo'lgan Mahmud Tarobiy dushmanga qarshi kurashish maqsadida shahar chetidan Karmana yo'lga katta harbiy kuch bilan chiqadi. Ikki o'rtadagi qattiq jangdan so'ng istilochilar yengilib orqaga chekindilar. Qo'zg'olonchilar mo'g'ullarni to Karmanagacha quvib bordilar. Ushbu jangda mo'g'ullardan 10000 kishi qirib tashlandi. Lekin bu zafarli jangda qo'zg'olonchilar rahbarlari Mahmud Tarobiy va Shamsiddin Mahbubiylar halok bo'ldilar. Qo'zg'olonchilar endilikda shahid ketgan Mahmud Tarobiyning o'rniga uning ukalari Muhammad va Alini rahbar etib saylaydilar. Lekin bu yangi rahbarlarning harbiy tajribalari yo'q, xalq ularni

yaxshi tanimas, omma ichida ular nufuzga ega emas edilar. Bu esa qo'zg'olonning borishiga salbiy ta'sir o'tkazdi. Oradan bir hafta o'tmay mo'g'ullarning Yulduz no'yon va Chag'an qo'rchi boshchiligidagi yangi qo'shini qo'zg'oloni bostirib uchun yetib keldi. Ikki tomonlama jangda Mahmud Tarobiy tarafdorlari butkul tor-mor qilinish, ikkala tomondan 21 mingdan oshiq jangchi halok bo'ldi².

Mahmud Tarobiy boshchiligidagi ushbu xalq ozodlik qo'zg'oloni xalqimiz ozodlik kurashlari tarixida o'ziga xos iz qoldirdi. U, avvalo, istilochilar va ular tomoniga o'tib ketgan mahalliy zodagonlarning umumiy zulmiga qarshi ko'tarilgan kurash edi. Bu ozodlik qo'zg'oloni mo'g'ul istilochilariga ular qanchalik shavqatsiz tuzum o'rnatmasinlar, xalq hamisha o'z ona vatani ozodligi yo'lida kurashdan cho'chimasligini namoyon qildi. Mo'g'ullar bu qo'zg'olondan so'ng bosqoqlar tomonidan yig'iladigan soliq va o'lponlarni tartibga keltirishga harakat qildilar. Mahmud Torobiy qo'zg'olonidan keyin Chig'atoy qo'zg'oloni bostirishda sustkashlik qilgan, degan maqsadda, Mahmud Yalavochni o'z amalidan chetlashtirib uni Movarounnahrda chiqartirib yubordi. Tez orada xoqon uni Dasin (Pekin)ga shahar noibi etib jo'natadi. Shundan so'ng Movarounnahr noibi hamda ijaradori sifatida Mahmud Yalavochning o'g'li Ma'sudbek tayin etiladi. U o'limiga qadar (1289 y.) shu lavozimni egallab turadi. Avvalo shaharsozlik bilan bog'liq binokorlik va me'morchilik yo'lga qo'yila boshlandi. Mahalliy _____

5.S.P.Tolstov"Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab" Toshkent .Fan.1964 295-bet.

diniy ulamolar va dunyoviy zodagonlar, gohida mo'g'ul zodagonlarining ba'zilari qurilish ishlariga homiylik qila boshlashdi. Me'morchilikda alohida o'rin tutgan ganchkorlik, g'isht o'ymakorligi, koshinpazlik, me'moriy xattotlik qayta tiklandi. Movarounnahr, Xorazmda mahalliy binokorlar ishtirokida xonaqo, maqbara, masjid, madrasa, saroy, minoralar qad ko'tara boshladi. Shu davrlarda barpo etilgan ko'pgina me'moriy obidalar u yoki bu ko'rinishda hozirgi kunlargacha yetib kelgan.

Xulosa qilib shuni aytish keraki XIII asr boshlarida Xorazmshoh - Anushteginiylar davlati Markaziy Osiyoda kuchli, mustaqil va madaniy jihatdan taraqqiy etgan davlat bo'lgan. Xorazm 1040 yilda Saljuqiylar davlatiga qaram bo'lib qoladi. Saljuqiylar hukmdori Malikshoh o'z ma'murlaridan Anushteginni Xorazmga noib qilib tayinlaydi. Anushtegin vafotidan so'ng Xorazmda uning vorisi Qutbiddin Muhammad (1097–1127) noiblik qiladi. Qutbiddin Muhammadning o'g'li Otsiz (1127–1156) davrida Xorazm mustaqil davlat

sifatida ish yuritadi. Otsiz davrida Kaspiy dengizi sohillaridan to Sirdaryoning o'rta oqimiga qadar bo'lgan yerlar Xorazmshohlar davlatining xududi bo'lgan. Otsizning siyosatini uning vorislari Elarlon (1156–1172), Sultonshoh Mahmud (1172) va Takash (1172–1200) davom ettiradilar. XII asrning ikkinchi yarmida Saljuqiylar davlati zaiflashadi, bu esa Xorazmshohlarga o'z xududini yanada kengaytirishga imkon beradi. Otsizning nabirasi Takash davrida, 1187–1193-yillarda Nishopur, Ray va Marv shaharlarini, 1194-yilda esa Eronni Xorazmga bo'ysundiradi. U Old Osiyo va Markaziy Osiyoning katta qismini yagona davlat qilib birlashtirishga muvaffaq bo'lgan. Takashning o'g'li Alovuddin Muhammad (1200–1220) davrida Xorazm eng katta hududni egallagan edi. U 1206-yilda Movarounnahda hukmronlik qilayotgan qoraxitoylar mag'lubiyatga uchratadi. Yettisuvgacha bo'lgan yerlar Xorazmshohlar davlati tasarrufiga o'tadi. Muhammad Xorazmshoh davrida Xorazm Yaqin Sharqdagi eng qudratli davlatga aylanadi. Uning shimoli g'arbiy va g'arbiy chegarasi Orol va Kaspiy dengizi sohillaridan janubi g'arbda Iroqqa qadar borar edi. Janubi sharqiy hududlari G'azna viloyatidan, shimoli sharqiy chegarasi esa Yettisuv va Dashti Qipchoqdan o'tar edi. Sharqdagi bu ulkan davlatning poytaxti Urganch shahri edi. Hukmdor Muhammad Xorazmshoh esa "Iskandari soniy" deb ulug'langan. Uning saroyida 27 hukmdor va ularning vakillari doimo itoatda bo'lgan. Xorazmshohlar davlati Xitoy, Tibet, Hindiston, Yaqin Sharqdagi mamlaktlar, Rus davlati, Mo'g'iliston davlatlari bilan savdo-sotiq aloqalari olib borar edi. 1218yili Chingizxonning Muhammad Xorazmshoh huzuriga shaxsiy vakili Uhuna boshliq 500 tuyadan ortiq elchi va savdogarlar karvoni O'troga kirib keldi. O'tror hokimi Inolchiq karvonni ushlab, elchilarni qatl ettirgan. Elchilarning o'ldirilishi Chingizxonning Xorazmshohlar davlatiga bostirib kirishga bahona bo'ldi. Urganchliklar dushmanning harbiy kuch va zirhli qurollarining ustunligiga qaramay o'z ona shahrini mudofaa qiladilar. Urganch bosqinchilar tomonidan talon-toroj qilinadi. Shaharning bosh ihota to'g'oni buzib yuboriladi. Urganchni suv bosib vayron bo'ladi. Zabt etilgan o'lka va viloyatlarni Chingizxon hali hayotlik chog'idayoq to'rt o'g'illariga taqsimlab berdi. Sharqiy Turkiston, Yettisuv va Movarounnahrni Chig'atoyga berdi. Bu xudud Jo'ji ulusi tarkibiga kiritildi. Mo'g'ullarning bosqini natijasida 100 yildan ortiq vaqt davomida Markaziy Osiyo xududida xukmron bo'lgan Anushtegin Xorazmshohlar davlati barham topdi. Bu davrda gullab yashnagan shaxarlar vayronaga aylandi. Xorazmshohlar davrida yaratilgan yuksak madaniyat toptab tashlandi. Madaniiy taraqqiyot deyarli 100 yil to'xtab qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

- 1.Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т.: Шарқ, 1998
- 2.Каримов И.А.Жалолиддин Мангуберди – халқимизнинг миллий қаҳрамони (тўплам). Жалолиддин Мангуберди таваллудининг 800 йиллик юбилейда сўзлаган нутқ. Асарлар VIII жилд. –Т.: Шарқ, 1999
- 3.Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Шарқ, 2008
- 4.Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. – Т.: Шарқ, 1996
- 5.S.P.Tolstov”Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab”Toshkent .Fan.1964 295-bet.
- 6.Xorazm tarixi M.Matniyozov.Urganch-1996 yil.